

KALP ve RUHU TANIMLAMAYA ÇALIŞAN BİR MEZHEP: PİETİZM ve EĞİTİMDEKİ İZDÜŞÜMLERİYLE A. HERMANN FRANCKE

Yurdagül MEHMEDOĞLU*

Pietizm, 17. ve 18. yüzyıllarda, Almanya'da, ekonomik ve politik sarsıntılar arasında, Ortodoks Kilisenin katılması sonucu, protestanlık içinden doğan büyük bir mezhebî hareketin kısmî görüntüsü olarak tanımlanabilir. Akım 1690'dan 1730'lu yıllara kadar Alman protestanlığını, dolayısıyla kurumlarını şekillendirmiştir.

Pietizm, Hristiyan dünyayı bir kere daha okuma iddiasıyla yola çıkan, Evangelik ve reforme edilen kiliselerde bugün de izleri bulunan bir gelenek olarak da nitelendirilebilir.

Akımı, Katolik mistiği ve Jansenizm'ine (16.yüzyılda Hristiyan Heretik bir akım), İngiliz püritencilikine, 17. yüzyılın Quakertum'una (arkadaş toplumu), 18. yüzyılın da metodizmine paralel görenler de vardır.¹

Daima 'amel-i salih' ve 'ulvi bir hayat'a vurgu yapan protestan hareket, otuz yıl savaşlarından sonra (1618-48), kiliselerin 'günah çıkartma' kavramında aşırıya gitmelerinin de etkisiyle 'Ortodoksluk çağı' ya da 'Protestant Skolastisizmi' denilen bir dönemde ortaya çıkmıştır. Bu dönemde Pietist hareketin öncüsü, Philip Jacob Spener (1635-1705) idi. Spener'den 1674'de, Arndt'ın vaazlar kitabına bir mukaddime yazması istenmiş, bu mukaddimesi ise söz konusu kitaba ilave edilmekle birlikte bağımsız bir risale halini alarak, *Pia Desideria (Takva Özlemi)* şeklinde isimlendirilmişti. Pietist Hareketin bir manifestosu niteliğindeki bu yazı, 'dünyevi günah'ı kınıyor, reform için altı teklif ileri sürüyordu. Bu manifestodaki prensipler; halkın İncil'i daha iyi anlaması, Hristiyanlar arası ilişkilerin iyileştirilmesi, amel-i salih teşvik, ihtilaflardan sakınmak, ruhban sınıfının daha güçlü bir eğitimden geçirilmeleri, dinî vaaz yönteminin daha coşkulu hale getirilmesi gibi önerilerle reformasyon talebi şeklinde sunuluyordu.

* Dr., Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Öğretim Görevlisi.

¹ Karl Heussi, *Kompendium der Kirchengeschichte*, Tübingen, 1960, 3.

Bu reformasyon istemiyle, bir taraftan övülen ve benimsenen diğer taraftan Cizvit olmakla itham edilen Spener'in etkisi hızla yayıldı. Bu arada, Dresden'de 1686'da baş vaiz olarak bulunan ve onun öğrencisi olan A. Hermann Francke (1663-1705)'ın başında bulunduğu bir grup da ibadet ve İncil çalışmaları için Laipzig Üniversitesi'nde toplanıyorlardı².

Pietist hareket, bu tarihlerden sonra daha çok bu isimle anılacak ve misyonerlik faaliyetleriyle beraber Hindistan'a kadar gidecekti. Francke, dönemindeki yanlış temellenmeler sonucu ortaya çıkan gerçek öğretinin ne olduğu tartışmasının, bireysel ve kurumsal düzlemde ele alınması gerektiğini iddia ediyor ve yeni bir hareket daha başlatıyordu. Ona göre pastör ve öğretmen yetiştiren kurumlar düzeltildiği takdirde özel ve kamusal alanın ikisi birden huzur ve refaha kavuşabilirdi. Bu hareket kiliseyi dar kalıplara hapsedmiyor ve aynı zamanda hayatın bütün alan-larına yayılabilecek bir nitelik arz ediyordu.

Francke, din adamlığı kurumuyla yenilik yapabileceğini umuyor ve buna ilişkin çözümler geliştirdiyordu. Bu amaçla zihni hayat üzerine olduğu kadar ibadet üzerine de temellenmiş olan akademik merkezlerde teoloji öğrencileri için 'özel kolejler' öneriyordu. Bunun yanısıra bir amacı da üniversitelerden halk okullarına kadar bütün eğitim sistemini yeniden ele almaktı. Onun inancı, toplumun temel kurumları üzerinde ahlâkî ve dinî yenilik olmaksızın, bunu tamamlayabilecek olan okul ve kiliselerdi. Ona göre bu iki kurumun eğitilmiş personeli ise, üniversitelerden gelmeliydi.³

Eğitim tartışmaları içerisinde daima dönemlere göre tartışma stratejilerini tayin eden bir sorun olan, eğitime nereden başlanmalı sorusu, anlaşılabilir Batı dünyasını da bu yıllar içerisinde meşgul etmiştir. Ülkemizde geliştirilen benzer teoremlerden Emrullah Efendi'nin 'Tuba ağacı nazariyesi'ni hatıra getiren bu hipotez, bizdekinden farklı olarak, o dönemde oldukça amacına ulaşmış bir reform sayılır⁴.

Francke'a göre bu reformun en etkili unsurları olan kilise ve okulun idarecileri üniversitelerden geldiklerine göre, ihya edilme önceliği bu müesseselere verilmeliydi. Bu düşüncüyü taşıyan pedagog A. Francke, o dönemin üniversiteleri hakkında şöyle beyanda bulunmaktadır:

"Akademik hürriyet adı altındaki yerlerde kargaşalığa, tepeden bakmaya ve kontrolsüz idarenin her çeşidine göz yumulmuş ve izin verilmiş bulunuluyordu. Böyle yanlış bir hürriyet devam ederek tamamıyla, adaba aykırı ve endişe verici bir hale geliyordu. Bu sebeple ileri görüşlü insanlar, daha sonraki hayatları için keder kaynağı olur ve umumi sefahat ile ahlakî zayıflamaya güç yetiremezler diye çocuklarını buralara göndermekten korktular."⁵

Böylesine ümitsiz gördüğü bir atmosfer içerisinde Francke, Halle'da öğretmen ve Pastör yetiştiren enstitülerini açmayı başardı. Bu okullar dönemin sosyal stratejileriyle ters düşmeyen, ama hayırlı işler yapmayı hedefleyen, hem dünyevî ve hem de ulvi gayeler taşıyan okullardı. Birtakım farklılıkları bir kenara bıraktığında Halle'da dört çeşit okul vardı:

² Robert. G.Clouse, "Pietizm", *The New International Dictionary of the Christian Church*, (Ed. J. D. Douglas), Gr. Britian, 1974, 780.

³ F. Ernest Stoeffler, *German Pietism During the Eighteenth Century*, Leiden 1973, 25.

⁴ Mümtaz Turhan, *Üniversite Problemi (Garplılaşmanın Neresindeyiz/Bütün Eserleri)*, İstanbul, 1980, 346.

⁵ Stoeffler, 24

1-Geleceğin ordu subaylarını ve yerel memurlarını yetiştirmeyi hedefleyen, soylu ve eğitilmiş kişilerin erkek çocuklarının okuduğu Pedagogium,

2-Üniversite için öğrenci hazırlamak ve böylece geleceğin hukukçu, doktor, teolog ve tüccarlarını yetiştirmek üzere, özellikle profesyonel ve tüccar sınıfın erkek çocuklarının ihtiyacına yönelik latin okulu,

3-Orta halli insanların kız ve erkek çocuklarını iyi bir ev hanımı ve iyi bir işa-damı yapmak için eğitim veren Alman okulları,

4-Ücretsiz eğitim ve program uygulayan fakirler okulu ⁶.

Francke'in o dönemde hayata geçirdiği düşüncelerinin toplumda karşılık bulduğu, okulların kısa sürede yaygınlaşması ile delillendirilebilir. Zira Francke, dönemin şartlarını hiç gözardı etmeden girdiği eğitim mücadelesine toplumun çok katmanlı oluşunu unutmadan devam etmiştir. Aslında bu durum, bir manada cesaret ve hoşgörüyü şiddetle ihtiyaç duyan toplumlarda belirlenecek olan eğitim stratejisi için ipuçları taşımaktadır. Bunun yanısıra günümüze taşıyabileceğimiz bir eğitim fotoğrafı olarak Francke'in okullarının hem maddi hem manevi destek görmesinin altında yatan sebeplerden birinin, insanlığın ortak önermelere olan ihtiyacının görmezden gelinemeyeceği gerçeği olduğudur. Aldığı maddi ve manevi destek sonucu Francke, üniversiteler ile enstitüler arasındaki bağı bir taraftan güçlendirirken, diğer taraftan kendi halk enstitülerinde bazı değişiklikler yapıyordu. Enstitülere yapılan bağışları çoğu zaman, enstitülerdeki öğrencilere burs olarak dağıtıyordu. Buralara kayıt olan çocuklar, yeteneklerine uygun olan hedeflere yönlendiriyorlardı ve ne eğitimi alırlarsa alsınlar, iyi bir Hristiyan olmak için de aynı zamanda din eğitimi alıyorlardı.

Francke'in pedagojik yazılarında daima şu iki kavramı yanyana görmek mümkündür: Dindarlık ve Hristiyan hikmeti.

Pedagog eğitimle bir arada yürüttüğü mezhebi anlayış içerisinde hikmeti şu şekilde tarif eder: "Gerçek hikmet insanın güzel akibetine hizmet eden, zarar ve ziyandan onu koruyan içindeki gözünden başka bir şey değildir."⁷ Ayrıca hikmet, yalnızca kişi dünya meşgalelerinden elini eteğini çektiğinde meydana gelir. Bu sebeple çocuklara kontrol edilemeyecek hiç boş vakit bırakmamak, onları daima meşgul etmek gerekir. Çünkü insanın doğuştan getirdiği kirlilik vardır ve bundan ancak Hristiyan hikmeti ile kurtulunabilir. Bu noktada Francke ve hareketini İslam'ın kavramlarıyla anlayabilmek neredeyse imkânsızdır. Eğer biraz sonraki bağlamda görüleceği üzere bu akım içten gelen deruni bir dindarlığı hedefliyorsa bu kirliliği derun, böyle bir işleme nasıl bir zemin oluşturacaktır? Zaman zaman Luther'in öğretilerini ödünç alan hareket, bu zeminin ihtida kavramı ile düzelebileceğini açıklar ve iyileştirme sistemini bu kavrama referanslarla tamamlar.

KALP VE RUH KAVRAMLARI

Pietizmin ilham kaynakları daha önceden yani 17. yüzyılın ilk yarısında yayılan mistik kuruluş edebiyatı idi. Daha sonraları Luther'in belirli ilkeleri de akımın felsefesine uyması sebebiyle kullanıldı. Bu ilkeler arasında şunlar sayılabilir:

⁶ Stoeffler, 25-6

⁷ Stoeffler, 28

1- Canlı, içten bir dindarlık geliştirmek gereklidir. Kendini gözleme, günlükler ve biyografiler bu kalbî dindarlığın oluşması için malzemelerdir.

2- İnsanın kendisini, açık bir şekilde dünyadan ve onun eğlencelerinden uzaklaştırması gereklidir. Buna dans, kağıt oyunu, tiyatro, dünyevi okumalar dahildir. (Böylelikle hareket, zahidâne bir yaşama biçimine meylediyor ve aynı zamanda sık sık eskatolojik beklentileri olduğunu vurguluyordu).

3- İçten yaşanması gereken dindarlığa dikkat çekerek gizli dinî toplantı (konventikel) anlayışına geri dönerek, bir manada devlet kiliseciliğine (casaropapismus) karşı durmak gereklidir.⁸

Bu genel ilkeler ile birlikte pietistler için içten dindarlığın yaşanması ve ulvî bir yaşama biçimine ulaşmak, halis bir kalp ve arınmış bir ruh ile mümkündür.

Pietizmde insanın merkezi kalptir. Orada Allah da şeytan da ikamet edebilir, ihtida orada olur. Eğer sözde irade tarafından ifsad edilmemişse duygu orada oluşur. En kuvvetli dost da en ciddi düşman da kalptir. Kalp daima teslim olmak, terbiye edilmek, korunmak, imtihan edilmek veya güçlendirilmek durumunda olan hareketli bir mahaldir. Yoksa şeytan ile işbirliği yaparak aldatma kabiliyeti ile insanın en iyi niyetlerini bile ifsad edebilir. Çünkü o aynı zamanda dünyaperestliğin de merkezidir. Aslî günah bugün de devam ediyorsa bunun anlamı insanın gönlündeki arzu ve hırsların devam ettiğidir.⁹

İnsan, kalbinin bu tasallutundan ancak Allah'ın manevi bir biçimde uyarısı ile kurtulabilir. Bu ilahi uyarılıştan sonraki merhale ise kişinin bu değişmenin farkına varması ve bu ruh halinin devam etmesini sağlayacak davranışlarda bulunmasıdır. Kötülük ile mücadele edebilmenin diğer bir şartı da kalbi tetkik ettikten sonra samimi olarak pişmanlık duymaktır. Pişman olma noktası hidayet başlangıç noktasıdır. "Doğru bir kalbin alameti saflık ve temizliktir. Eğer kalp dünya sevgisinden arınmamışsa orada Tanrı'nın girmesi için yer yoktur. Eğer Tanrı için yer varsa o kalp korunmuş demektir... Bu soylu yeni durum ne yazık ki bütünüyle bu yüzeysel hayatla elde edilmez, çünkü kalp asla tamamıyla günahlardan âri olmaz. Allah'ın evi bir anda her çeşit günahla dolu bir eğlence yeri haline gelebilir...

Bu durumdan korunması gereken mümin, keder içinde, bulaşan eski günahlarından dolayı ilahi desteğe ihtiyacı olan kalbinin bütün kontrolünü yeniden elde etmenin yolunu arayan kişidir."¹⁰

Pietizm terminolojisi içinde ruh da aslî bir kavram olarak yerini korur. Ruh, ilâhî olmayan hiçbir şeye tenezzül etmez ve yine bir ruh, hem Tanrı'yı hem de dünyevi olan şeyleri aynı anda barındıramaz. Eğer o kaynağına yöneltilirse akan bir ırmak haline gelir. İman etmiş bir ruh bizzat Tanrı'nındır ve kurtarılmıştır.

"Acaba Tanrı önce ruhu yaratıp, sonra Adem'in vücuduna mı üfledi? Yoksa kendini önce Adem'in vücuduna üfleyip ruhu onda mı yarattı? diye geniş kapsamlı bir tartışmaya gerek kalmamalıdır. Bundan çıkarılan derse göre;

1- Ruhun kaynağı Tanrı'dır. Yeni doğan bir çocuk nasıl annesinin göğsünü arıyorsa, sen de ruhu, onu yaratanda ara.

⁸ Heussi, 395

⁹ Sattler, 49-51

¹⁰ Sattler, 54-56

2- Ruh ölümsüzdür, çünkü Tanrı ölümsüzdür, insan vücudu ise fanidir dolayısıyla fani işlerle meşgul olur.

3- Ruh Tanrı'nın aynasıdır. Onda insan Tanrı'yı görür. Bu aynayı Tanrı'ya çeviren, O'nu ve ilahî olanı görür. Aynayı dünyaya çeviren ise ancak dünyevî olan şeyleri görebilir. Dolayısıyla da ruh ilahî olan şeyler yerine, dünyevî olan kötü şeler içermeye başlar. Kutsal bir ziya hem ilahî, hem de dünyevî olamaz.

4- Tanrı, ruhunu kendi resmi olarak insana sunmuştur. Eğer Tanrı ile ruh arasında bir eşitlik söz konusu olsaydı onunla dostluk kurar, onda mukim olurduk... Ruh, kaynağını Tanrı'dan aldığı için hiçbir dünyevî şey onun yerini dolduramaz. Onun yerini dolduracak olan yine Tanrı'dır." ¹¹

Görüldüğü gibi akım, ruhî olgunlaşmayı ve dünyevî zevklerden uzaklaşmayı yani mistik bir yaşama tarzını günlük hayatın ve eğitimin içinde telakki etmiştir. 1730'lu yıllara kadar belki de insanlığın o dönemde duyduğu ihtiyaçların da etkisiyle Pietizm, Alman Hristiyanlığı'nı etkileyen ve ona zengin değerler kattığı iddia edilen, hem pedagojik hem mezhebî bir akımdır. Fakat bugün Alman Protestan bir teolog'a (Hans Werner Völker Monheim, Dusseldorf) göre, o gün kiliseye karşı koyan hareket, bugün karşı durma vasfından kaybetmiştir. Bugünün herşeyi sorgulayan gençliği, içten yaşanan bir dinin yanısıra, sosyal hayatın içinde olan bir dini anlayışa daha sıcak bakmaktadır. Teoloğun söyleminden anlaşılabilir ki, Pietizm bugün, günlük hayatı dışlayan mistik bir yaşama biçimine dönüşmüştür. Bu iddiayı doğrular nitelikte olan yaşlı, sosyal çalışmalara katılan, cemaat yardımcısı bir pietistin (Nikoteit Ingrid, Pietizm Sosyal Hizmet Görevlisi Monheim, Dusseldorf) sözleri de manidardır: "Ben Spener'i okuyarak Pietist oldum. Onun öncesinde Kilisenin ve kitapların söyledikleri birbirinden farklıydı. Kiliselerin daima takip ettikleri değişmez, katı yolu sorgulayan bir mezhepti Pietizm. Fakat bugün gençlerden bazıları akımın adını bile bilmiyorlar. Ama yine de İncil'i çok okuyan gençlere Pietist denilebilir. Bugün pietist denilince, mümkün olduğunca az alkol kullanan, çok İncil okuyan, günde iki veya üç kere dua eden, hergün günahları için pişmanlık duyan insan akla gelmelidir. Herşeyin aşırısına, mesela Karnavalın bu kadar çok içkiyle kutlanmasına karşıyız. Bir zamanlar Halle'da eğitimle ilgili olarak çok verimli faaliyetler yapıldı. Belki de biz Pietistlerin en anlamlı sosyal faaliyeti o idi."

SONUÇ

Bir dönem Alman Hristiyanlığı'nı etkileyen Pietizm, dinî referanslarla toplumda eğitimi de üstlenen dinî bir harekettir. Hareketin ikinci öncüsü sayılacak olan eğitimci ve teolog A. Hermann Francke, eğitimi çok kademeli bir hale getirerek, her kademeyi değişik amaçlara hizmet veren okullar şekline dönüştürmüştür. Bugün özellikle halk okulları sayılabilecek Hauptschule'lerin geçmişteki temellerinin Francke'in okulları ile atıldığını söylemek yanlış olmasa gerektir. Ayrıca bugün mesleki eğitimin Alman eğitim sistemi içinde edindiği yer ile ilgili olarak da benzer bir iddiada bulunulabilir ve pedagoğun kurduğu eğitim sisteminin bu açıdan da tarih içerisinde önemli bir yer edindiği söylenebilir. Başka bir çalışmaya ana tema teşkil edeceğini tahmin ettiğimiz bir sonuç da Alman eğitim sistemi içerisinde dinî referansın hâlâ kullanıldığıdır.

¹¹ Sattler, 59-60

Almanya'da Federal Anayasa'nın 7. maddesinin 3. fıkrasına göre "Dinî yönden bağımsız okullar hariç, bütün resmî okullarda din dersi düzenli bir ders olarak okutulmak zorundadır. Din dersleri resmi okullarda diğer derslerle aynı statüdedir. Devletin amaçlarıyla çatışmaksızın, temel dinî prensiplere göre din dersleri verilir. Hiçbir öğretmen kendi isteği dışında din dersi vermeye zorlanamaz." ¹² Federal Anayasa'nın 7. maddesindeki bu çerçevede, Protestan cemaati için geçerli olduğu gibi, Katolik ve Musevî cemaati ve eğer varsa İslâm cemaati için de sözkonusudur. ¹³Daha özele inmek gerekirse, meselâ, Kuzey Ren Westfalya Eyalet Anayasası'nın 7. maddesinde eğitimin amacı, "öğrencilerin Allah önünde saygı ile eğilmesini, insan haysiyetine dikkat etmesini sağlamak ve uygun sosyal davranışlar kazanmasını gerçekleştirmektir." ¹⁴. Pedagojik düzlemde tartışılması gereken bu konu, ülkemizin oldukça sık yaşadığı din eğitimi kaosu için, en azından önçalışmalarda kullanılabilecek ipuçları taşıyor mahiyettedir.

Pietizmin, bize göre, eğitim sistemimiz içerisinde hiçbir zaman yer almadığını iddia edebileceğimiz en önemli tartışma konusu, çocuğun tıpkı erişkin Hristiyan gibi günahlı görülmesi, ona bu sebeple boş zaman bırakılmaması hususudur. Ancak yine bugün Alman eğitim sistemi bu eğitim yanlışını belki de bilinçli bir farkına varışla değiştirmiş ve boş zaman eğitimi yeteneklerin keşfedilmesi, özel kabiliyetlerin açığa çıkartılması için eşsiz bir fırsat olarak değerlendirmiştir.

Akım içerisindeki kalp ve ruh değerlendirmelerine dair İslam literatüründe ve Türk eğitim tarihindeki dökümanlar ile sayısız mukayeseler yapılabilir. Fakat özetle şunu söylemekte yarar görüyoruz. Pietizmin kalp olarak nitelendirdiği kavramın bizdeki anlamının nefis, psikoloji diliyle self olduğunu söylemek pek yanlış olmasa gerektir. Ruh kavramının ise Lutheran terminoloji ile yakından alakalı olduğu görülmektedir ve yine bu kavrama ait sayısız benzerliklerin İslam eğitim ve tasavvuf anlayışında dönem itibarıyla daha önceden mevcut olduğu konu ile ilgilenenlere yabancı değildir.

Örnek vermek gerekirse, Mevlânâ Celeddin-i Rumî (1207-1273)'nin "Ruhumdan ruh üfürdüm" diye anlatılan o can ışığı, o ruh mumu, balçık bedene din ışığı verir. Balçıkta yaratılış, bilgisiz oluş aleminde, ağır davranış huyundan çeker, çıkarır onu. Çünkü akli şehvetinden üstün olan, meleklerden yücedir. Şehveti aklından üstün olan hayvanlardan aşağıdır." ¹⁵ ifadeleri, bahsettiğimiz anlayışı hatırlatan ruh, insan ve yaratan üçlemesinin İslam kültüründeki anlatımıdır. Aynı şekilde maarifet, "geçmiş zamanlardaki zahitliğin mahsulüdür. Zahitlik ekmeğe çalışmak, maarifet de o ekinin bitmesidir. Şu halde çalışmak ve inanmak, bedene benzer. Bu ekmenin canı da biten mahsuldür ve onu devşirmektedir." ¹⁶ diyen Mevlânâ'ya göre mistik yaşantı amel-i salihden beslenir, hikmet ile meyve verir.

İslamî terminoloji içerisinde, duygunun lehine kurulan bir denge ile kalp kavramı daha ziyade gönüle çevrilerek kullanılmıştır.

Hayatın anlamını, insanlığın dünya ve âhiret saadetine ulaşması gayesi ile bütünleştiren Mevlânâ'ya göre gönlü inceltmek, ilahî aşkla donatıp insanlığın hizmetine sun-

¹² Grundgesetz für die Bundesrepublik Deutschland, WOM.23.Mai 1949.

¹³ Ulrich Becker., "Almanya'da Örgün ve Yaygın Eğitim Alanlarında Dinî Eğitim" (çev. A. Yeşil), *Türkiye ve Almanya'da Eğitim Tartışmaları Semineri*, Ankara 1998, 38.

¹⁴ *Verfassung für das Land Nordrhein - Westfalen*, Artikel 7 (Grundsätze der Erziehung).

¹⁵ Mevlânâ Celeddin-i Rumî, *Mektuplar*, (çev. ve haz. A. Gölpinarlı), İstanbul 1999, 143.

¹⁶ Mevlânâ Celeddin-i Rumî, *Mesnevi*, (çev.V. İzbudak), İstanbul 1990, VI, 167.

mak gerekir. "A gönül, ayrılıkta bir hayli can çekiştin. Artık buluşma temellerine gel. Katresin; gene denize var da O'na karşı miktarın ne bir gör." ¹⁷ beyiti ile kâmil insana ulaşmayı hedef alan Mevlânâ için "olgunlaşmış, terbiye almış gönül Allah'a koşar, yalanla savaşır ve etrafa baht salar. Yeniden doğmak için batar, yani benliğini kaybeder. Onun kaybolması, yeniden doğması, gerçek benliğine kavuşması içindir. (O zaman) bulut gibi yükselir, yağmur gibi rahmet olarak yere iner." ¹⁸

Bu çok kısa mukayeseden sonra sonsöz olarak şunu da söylemek gerekir ki Francke, özellikle yüksek öğretimde yaptığı reformlar ve öğretmen yetiştirme faaliyetini başlatan kişi olması itibarıyla ¹⁹, hususen yüksek öğretimi dönemin ihtiyaçları ile bağdaşır bir şekilde işler hale getirmesiyle başarılı bir eğitim reformisti ve aynı zamanda mistik bir mezhebi akımın ikinci mühim kişisi olarak dünya düşünce tarihi içerisinde yer almıştır.

¹⁷ Mevlânâ Celaleddin-i Rumî, *Dîvân-ı Kebîr*, V, (çev. A. Gölpınarlı), İstanbul, 1960, V, 2141-3.

¹⁸ Mustafa, Usta, *Divan-i Kebir'de Mevlana'nın Eğitim Görüşü*, İstanbul 1995, 147.

¹⁹ Aytaç, Kemal (1980), *Avrupa Eğitim Tarihi*, Ankara, 1980, 160.